

A MODE DE PRESENTACIÓ: UNA TROBADA ENTORN DELS ESTUDIS, A CATALUNYA, SOBRE LES SOCIETATS AFRICANES

Gerard Horta

Grup de Recerca sobre Exclusió i Control Socials (GRECS)

Universitat de Barcelona (UB)

Institut Català d'Antropologia (ICA)

I

Han passat força anys des que Domènec Badia i Leblic (a) Alí Bei l'Abassi (1766-1818) esdevingué un dels primers europeus a besar la pedra negra de la *ka'ba* a La Meca. Dels seus viatges —es pot concebre la “cultura viatgera” com quelcom inscrit històricament al procés sostingut del colonialisme europeu sobre la resta del planeta—, en sorgí una obra publicada primerament a París el 1814 i traduïda arreu: *Voyages d'Ali Bey El Abbassi en Afrique et en Asie pendant les années 1803, 1804, 1805, 1806 et 1807*. Si el sentit de l'antropologia consisteix a estudiar, comprendre i analitzar les variants socials i culturals de les col·lectivitats humanes —segurament ara més que mai, dins el context de la *vulgata* capitalista global i, en el present convuls de les terres catalanes, del cop d'estat feixista de l'Estat espanyol d'aquesta tardor—, potser reconeixeríem un fil que al llarg dels temps ha anat unint les exploracions sobre el terreny —amb objectius, instrumentalitzacions polítiques i econòmiques i marcs teòrics i metodològics tan diferents— dels viatgers successius (no ens remuntarem a les fonts gregues i aràbigues anteriors sobre l'Àfrica) amb els rumbos empresos pel conjunt d'antropòlegs i historiadors —fins i tot geògrafs— catalans sobre les tan heterogènies i canviants societats africanes, unes societats i una gent sense les quals resulta impossible atendre el passat, el present i el futur de la societat catalana mateixa.

Des dels anys setanta del segle XX, els estudis africanistes a Catalunya s'han anat ampliant en l'esfera acadèmica, fins a comptar-s'hi els que tenen lloc als marcs respectius de la Universitat de Barcelona —d'una manera fundadora—, la Universitat Autònoma de Barcelona, la Universitat Rovira i Virgili i la Universitat Pompeu Fabra, junt amb la tasca paral·lela —titànica— del Centre d'Estudis Africans des del 1987, impulsor

de les revistes *Studia Africana* i *Nova Àfrica*. Els condicionaments que solen distingir els medis acadèmics —en el sentit de prevaler-hi una conformació del desenvolupament de la docència i la recerca derivada més de relacions de poder intrauniversitàries (rectorals, deganals, i entre seccions departamentals) i extrauniversitàries (pels governs polítics de torn) que no de les necessitats (científiques) de fixar-se com a objectius d'estudi (científics) totes les grans àrees socials del món, com ara l'Àfrica—, afegits a l'infrafinançament crònic de les universitats públiques catalanes han afeblit, minvat, escanyat o minat el creixement d'uns estudis que, pel potencial demostrat en aquestes dècades, haurien pogut assolir nivells molt superiors si tot plegat hagués cristal·litzat sota unes condicions dignes per als treballadors i les treballadores vinculats amb els estudis africans. Les coses no han anat com haurien hagut d'anar: els temps que hem viscut al darrer terç del segle XX i les dues primeres dècades del segle XXI no han estat falaguers per a la recerca africanista a Catalunya.

Malgrat tot, l'obra duta a terme pels capdavanters professors Lluís Mallart i Ferran Iniesta, en contextos acadèmics diversos, han esdevingut principi referencial obligat per a les generacions posteriors, les quals han acabat abraçant diferents plantejaments quant a la construcció del coneixement, la docència i la recerca africanistes. Voldríem que aquest volum monogràfic dels *Quaderns de l'ICA* s'entengui com un homenatge que retem a tots dos companys per part d'aquells qui, des de bandes distintes, hem anat a petar a l'heterogènia col·lectivitat africanista catalana. Sense l'obra d'en Lluís i d'en Ferran difícilment seríem on som.

II

En el marc del Grup de Recerca sobre Exclusió i Control Socials de la Universitat de Barcelona, sota la direcció d'en Manuel Delgado i l'Alberto López, els membres d'aquest grup hem estat duent a terme diverses investigacions amb treball de camp sobre societats africanes des del 2009, lligades a àmbits relacionats amb els processos de transformació urbana i les apropiacions conflictives dels entorns urbans per part de qui els habiten. Les trobades internacionals que s'han anat succeint van cristal·litzar, el 25 i 26 de febrer del 2016, en les *II Jornades Internacionals Affric. Mobilitats i mobilitzacions a l'Àfrica*, com a resultat de la tasca organitzadora conjunta dels diversos grups de recerca a l'Àfrica de la UB a més de GRECS. A llarg d'aquests anys, d'alguna manera, el sector de GRECS present a l'Àfrica hem passat a formar part del conjunt ampli de persones que han pres

les societats africanes com a objecte d'estudi (amb l'excepció d'un jove veterà africanista, l'Alberto López). Les *II Jornades Internacionals Affric. Mobilitats i mobilitzacions a l'Àfrica* partien de la proposta que vam fer als companys i companyes d'altres grups de recerca d'organitzar plegats una trobada per conèixer i compartir les investigacions respectives, debatre-les, difondre-les i, a més, analitzar la situació i les condicions de la recerca africanista a Catalunya. Vam tirar-ho endavant col·lectivament, doncs, junt amb els membres del Grup d'Estudis de les Societats Africanes (GESA-UB) encapçalat per l'Albert Roca, dels participants en projectes africanistes de la Institució Milà i Fontanals-Consejo Superior de Investigaciones Científicas (IMF-CSIF) encapçalats per la Yolanda Aixelà i en Josep Martí, dels membres del Grup d'Estudis sobre Cultures Indígenes i Afroamericanes (CINAF-UB) encapçalat per la Gemma Oorbitg, i dels del Centre d'Estudis Africans (CEA) amb l'Albert Farré i el Rafa Crespo al capdavant.

Aquest monogràfic que tinc l'honor de presentar respon al desig del Consell de Redacció de la revista *Quaderns de l'ICA* de fixar materialment els continguts de la immensa majoria de les presentacions que s'hi van dur a terme (val la pena tenir present l'edició del núm. 28 de la revista, l'any 2012, dedicat als *Estudis d'etnolingüística africana*). Per qüestions contingents n'han quedat excloses algunes de les presentacions, atesa la impossibilitat de cenyir-se als límits d'espai i als terminis temporals establerts per un cantó (Manuel-João Ramos, la presentació individual de Marta Alonso, Francesca Nucci, Gerard Poch, Yolanda Aixelà, Gustau Nerín i Beatriz Moreiras), o bé el fet que algunes recerques no partien d'un treball de camp empíric en societats africanes per l'altre (pels projectes de recerca *Afro-Venezuelan Rituals in Barcelona: A Comparative Study of Religious Nomadism through Film [Wenner-Gren Foundation]* i *Diàlegs. Les col·leccions del Museu de Cultures del Món i la diversitat cultural a Barcelona [Museu de les Cultures del Món]* desenvolupats respectivament per Roger Canals, Gemma Celigueta i Gabriel Izard), o simplement per qüestions d'ordre formal (que un mateix sigui el responsable de la coordinació d'aquest exemplar m'ha fet excloure la presentació de la recerca desenvolupada amb Daniel Malet a l'illa de Santiago [Cap Verd] a les tardors del 2009, 2010 i 2011 i continuada a l'illa de São Vicente el 2014 i el 2015)—. Cal assenyalar que la presidència d'honor de les jornades pertocà al professor Ferran Iniesta, el qual en féu l'excel·lent —commovedora, profunda, delicada, sensible— conferència inaugural, titulada “Conèixer l'Àfrica. Ideologies, ciència i empatia a les universitats catalanes” —la qual no hem pogut incloure per problemes temporals—, i que l'inici de les sessions compregué també el tribut que els organitzadors vam voler retre al professor Lluís Mallart.

L'agrupament dels textos aplegats dins aquest monogràfic segueix la mateixa distri-

bució que vam seguir per a les jornades, a fi d'exposar per blocs el treball dels membres dels grups de recerca respectius. Què trobarem a les pàgines següents, doncs? Un espectre molt divers d'anàlisis sobre grups i contextos socials africans a partir de la crida a la trobada. Les mobilitats i les mobilitzacions a què hi apel·làvem al títol es reflecteixen en estudis que abracen les relacions àmplies entre processos socials tant a escala simbòlica com material, en termes socials, culturals, històrics. El fet de trobar-nos va servir, serveix, per poder confrontar perspectives i experiències de la construcció del nostre coneixement sobre l'espectre ampli de societats i processos analitzats.

Comencem. Dins el marc dels dos darrers projectes desenvolupats per GRECS-UB —*FLUXUS. Estudio comparativo sobre apropiaciones sociales y conflictos de uso en centros urbanos de Europa y África* (Plan Nacional de I+D+I) i *AFRIC. Planificación urbana, movilidad y siniestralidad vial en África Subsahariana* (Plan Nacional de I+D+I)—, els quals foren presentats introductòriament per Alberto López Bargados, recollim en primer lloc l'article de Pedro José García Sánchez “Movilizaciones y movilidad de los *bakoromans* en Uagadugú (Burkina Faso): la itinerància callejera como recurso”, el qual tracta dels infants del carrer de la ciutat de Uagadugú a partir de les connexions que mantenen amb vianants i dels processos socials que això desencadena. Segueix el text d'Ariadna Solé Arraràs i Marta Alonso Cabré “L'enclavement de Kolda (Sénégal). La mobilité des vivents et des difunts”, situat a la Casamance, en què es vinculen les transformacions que s'estan operant quant a la construcció de noves vies de comunicació al sud del Senegal amb la mobilitat dels vius i dels traspassats. Al seu torn, Julián David Loaiza Pineda planteja dins “Comercio chino y representaciones mutuas entre los migrantes chinos y los caboverdianos de Tarrafal de Santiago (Cabo Verde)” l'eclosió de la migració xinesa a Cap Verd i el seu pas com a regents de botigues bàsicament d'aliments, a partir de l'estudi concret al poble de Tarrafal, per traçar la construcció social de les representacions recíproques entre les persones immigrades xineses i la població pròpiament d'origen capverdiana.

El GESA-UB, sota la direcció d'Albert Roca i amb la participació de Jordi Tomàs, Álvaro Barril, Toni Castel i Karo Moret, presentà els projectes *Salut i Governança a l'Àfrica* (SAGA), *Pluralisme mèdic a l'Àfrica subsahariana* (PLUMAS; AECID), *Xarxa d'investigadors Salut i cultures a l'Àfrica* (SACUDA), *Els mitjans de comunicació en la construcció de la pau a l'Àfrica Occidental. Estudi de tres casos: Senegal, Níger i Burkina Faso* (RICIP) i *Aproximació a les religions tradicionals africanes a Catalunya* (RELIG). D'aquí en derivaren un seguit de comunicacions, de les quals trobem a les pàgines següents la que presentà en Jordi Tomàs, “Telas en la encrucijada: rituales, comercio e identidades en Casamance (Senegal)”, sobre el desenvolupament de la penetració en

les últimes dècades al mercat turístic del *pagne manjack* que els teixidors del sud del Senegal componien i sobre el seguit d'impactes que això ha anat implicant als àmbits de la producció, la distribució, la comercialització i la "propietat intel·lectual" d'aquests teixits. Per la seva banda, Celeste Muñoz —"Colonialisme i control. El sistema d'emancipacions a la Guinea Espanyola"— aborda l'estudi del control social colonial sobre el sistema d'emancipacions focalitzant-ho en el paper del Patronato de Indígenas i en els desenvolupaments legislatius successius amb relació a l'impacte social de la seva acció. A continuació, Firmin Dusabe, partint d'un coneixement empíric sobre Rwanda mateix, analitza amb "La societat civil de la diàspora rwandesa en les mobilitzacions transnacionals" la materialització social de la segregació de la població rwandesa en territori belga sobre la base de les interrelacions que les persones mantenen des dels agrupaments respectius en configuracions classificatòries que s'encarnen a través d'associacions culturals i formacions polítiques heterogènies, en un marc conflictiu les bases del qual l'autor situa en la "manca d'una cultura política democràtica". D'altra banda, Oriol Puig i Cepero etnografia —dins "Approche ethnographique du collectif des nigériens réntres de Libye à Niamey: entre la réintégration et la ré émigration"— l'expulsió i el retorn forçat de prop de 300.000 migrants nigerins arran de la guerra de Líbia del 2011 i la reformulació —forçada— de les seves condicions materials i projectes de vida, xarxes de relacions i representacions col·lectives.

Josep Martí i Yolanda Aixelà, com a capdavanters africanistes de l'IMF-CSIC, presentaren els projectes de recerca *Cuerpo y procesos de modernización en África. El caso de Guinea Ecuatorial* (Plan Nacional de I+D+I) i *La gestión de la diversidad cultural y el impacto sociopolítico de las migraciones transnacionales en dos ex-colonias españolas: Guinea Ecuatorial y Marruecos* (Plan Nacional de I+D+I). Els textos procedents de les comunicacions que apleguem en aquest volum són primerament el de Josep Martí —"Tecnologies del cos: les pràctiques de despigmentació de pell a Guinea Equatorial"— sobre una pràctica ja fa dècades generalitzada a l'Àfrica negra: l'emblanquiment de pell com a conseqüència estratègica d'una major ponderació positiva sobre les persones amb pell de tonalitats clares; de les tecnologies possibles del cos als seus usos sota paràmetres racistes i "coloristes" l'autor atén les relacions explícites entre —manllevant les paraules de Mary Douglas— els dos cossos: el cos físic i el cos social. Tot seguit, Cristina Enguita Fernández exposa —"Etnicitats, fronteres culturals i categories fluïdes en un context global: una mirada sobre els *peul mbororo* del Camerun"— les estratègies de reafirmació identitària d'aquest grup amb relació a les migracions dins el marc ampli de les múltiples dinàmiques de configuració de les fronteres culturals i ètniques i del que considera que en són les bases relacionals i contextuals. Al seu torn, Doerte Weig amb "Capacidad de

movimiento: la *motilidad* como clave para entender movilidades y transformación social de los grupos *baka* en Gabón” afronta l’estudi dels canvis en els modes de subsistència dels grups *baka* i aprofundeix les dimensions associades al moviment a partir de les opcions i les limitacions que el precedeixen, i del concepte de motilitat per reconèixer i identificar canvis i desigualtats a escala intra i extragrupal.

Quant al Centre d’Estudis Africans, Rafa Crespo fou l’encarregat de difondre l’extensa gamma d’activitats de divulgació, formació i recerca del CEA, per donar pas a la presentació de la recerca d’Albert Farré que ve a continuació —“Mobility and labour regimes in Southern Africa: From Mobile workers to workers on the move. A perspective from Mozambique” — entorn de les zones d’ombra que continua havent-hi sobre els processos migratoris a l’Àfrica Austral cap a les mines d’or sud-africanes i la necessitat per un cantó d’acudir al diàleg interdisciplinari i, per l’altre i sobretot, de tenir-hi present el pes específic dels treballadors procedents de Moçambic, la història i les fonts sobre els quals continuen sent subalternitzades enfront de les dels treballadors procedents de les antigues colònies o protectorats anglesos.

III

Perquè en quedi constància, afegirem que la trobada de l’any passat inclogué una taula rodona —“Per què demanem més estudis africans? Dimensions acadèmiques i polítiques de la recerca” — en què participaren Alberto López (GRECS-UB), Manuel-João Ramos (ISCTE-IUL), Albert Roca (GESA-UB), Albert Farré (CEAI), Pedro José García (Université de Paris Ouest-Nanterre), Gabriel Izard (CINAF-UB), Josep Martí (IMF-CSIC) i Cristina Larrea (ODELA-UB). Era una manera d’enllaçar-ho amb la “Declaració final de les II Jornades Internacionals Affric. Per un sistema universitari que aposti per l’Àfrica en l’ensenyament i la recerca”, que reproduïm després dels articles. Es tracta d’un manifest impulsat per l’Albert Farré que vam subscriure el conjunt de participants a les jornades i que, al cap d’un any d’haver-lo fet públic, no ha acabat provocant cap canvi en les polítiques d’infrafinançament de la recerca africanista per part dels poders polítics establerts i de les universitats catalanes.

Immediatament trobareu un motiu d’alegria en la informació sobre l’ingrés a l’Arxiu Nacional de Catalunya dels Arxius Etnogràfics de Lluís Mallart, en la qual es detallen els continguts d’aquest fons. Es tracta d’una magnífica notícia que hem volgut compartir per iniciativa de la Montserrat Ventura (UAB).

Com veureu, a continuació publiquem quatre ressenyes: dues —de l’Albert Roca i

en Francesc Alemany Sureda— sobre el llibre de Gustau Nerín *Traficants d'ànimes. Els negrers espanyols a l'Àfrica* (2015); la de Marta Alonso Cabré sobre el llibre de Fabiola Mancinelli *Zafimaniry: l'invention d'une tribu. Art ethnique, patrimoine immatériel et tourisme* (2017); i la de Julián David Loaiza Pineda sobre el llibre de Gerard Horta i Daniel Malet Calvo *Hiace. Antropología de las carreteras en la isla de Santiago (Cabo Verde)* (2014).

A títol informatiu, desitgem ser a temps d'anunciar amb prou anticipació l'esdeveniment previst per al 21 i 22 de febrer del 2018 de “Recercàfrica II. Jornades Africanistes de Catalunya”, sota l'impuls organitzador de l'Albert Roca del GESA-UB en col·laboració amb els grups i companys i companyes presents en aquestes pàgines, i que comptaran amb la participació d'un bon ventall de membres del GESA/LISA-UB, CINAUF-UB, GRECS-UB, CEA, la Fundació WASSU-UAB i el GRIMSCE-UPF a partir de l'exposició i la discussió d'investigacions en curs sobre l'Àfrica.

Al capdavant, vull cloure aquesta presentació fent esment, en primer lloc, de la feixuga tasca del company Giuseppe Aricó (OACU) com a delegat del Consell de Redacció de *Quaderns de l'ICA* per a la materialització d'aquest monogràfic; en segon terme, del conjunt de feina feta pel Consell mateix en el dia a dia d'aquest petit tresor que les antropòlogues i els antropòlegs catalans tenim en aquesta revista; i, a la fi i molt especialment, dels homes i dones africans que al llarg del temps i l'espai de les societats de l'Àfrica han participat de les nostres recerques: en nom dels qui hem intervingut en les investigacions que presentem aquí vull mostrar-los la nostra més absoluta gratitud. Ara més que mai, enfront de la universalització del capitalisme i de les formes diverses de l'imperialisme, l'explotació i la inferiorització d'uns grups socials per part d'uns altres, és a aquestes persones, a aquestes col·lectivitats (i això inclou també els col·legues acadèmics africans que han participat de les investigacions), que els devem el sentit perenne de la nostra labor antropològica: exposar comprensivament el nostre coneixement sobre la variabilitat social i cultural dels grups humans. Aquest és el foc que la nostra disciplina alimenta a empentes i rodolons —a través de la tempesta— des de fa 150 anys.

Barcelona, 29 de novembre del 2017